

kedés. Kibocsátásának oka a Karoling Ostmark előkelőinek panasza volt a területen elszaporodott illegális vámhelyekre. A dokumentum jelentőségét növeli, hogy ez az utolsó, még a magyar honfoglalás előtti állapotokat tükröző forrás, amely a Duna-völgy kereskedelmi forgalmának leírása mellett a térség etnikai viszonyaihoz és a Karoling Birodalom keleti, gazdasági-közigazgatási határának helyéhez is adalékokkal szolgál.

A Hadtörténeti Intézet és Múzeum, a Felfedezők Társasága és a Magyar Nemzeti Múzeum által példás együttműködésben összeállított kötet jelentősége és tartalma gondosabb nyomdai tipográfiát érdemelt volna, ám de mindez semmit nem von le a mű értékeiből, s bizhatunk benne, hogy módszertanilag is számottevő visszhangot vált ki.

Tóll László

VÁSÁRY ISTVÁN

CUMANS AND TATARS

Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365

(Cambridge University Press, 2005. 230 o.)

Vásáry István számos tudományos publikációban (Az Arany Horda [1986], Az Arany Horda kancelláriája [1987]) bizonyította, hogy az Alduna mentén feltűnt török népek történelmének kiváló ismerője és kutatója. A 2005-ben, a Cambridge University Press gondozásában megjelent, Cumans and Tatars – Oriental Military in the Pre-Ottoman Balkans, 1185–1365 című műve szorosan kapcsolódik ez irányú kutatásaihoz. A kötet, mely a sztyeppei népek, elsősorban a kunok és a tatárok XII–XIV. századi balkáni jelenlétével, szerepével foglalkozik, nem előzmény nélküli. Cuman Warriors in the Fight of Byzantium with the Latins (In: *Acta Orientalia Academiae Scientiarum Hungaricae*, 57. [2004.] 3. 263–270.o.) című tanulmányában a bolgár birodalom újjáalapítása után kialakult politikai helyzettel és a kunok abban betöltött szerepével foglalkozik. Áttekinti Kalojan bolgár cár kun segédcsapatok által támogatott hadjáratait, és bizánci szerzők (Geórgiosz Akropolitész és Nikéasz Khóniátész) szövegeinek segítségével mutatja be a kunok jellegzetes, könnyűlovas íjász harcmóráját. A recenzált mű, mely szintén a bizánci források rendkívül alapos ismeretén alapul, e tanulmány témáját viszi tovább, kiterjesztve azt térben és időben.

A kötet bevezetőjében Vásáry röviden számba veszi a sztyeppei félnomád népek és a Balkán kapcsolatait a hunoktól a bolgárokon át

az úzokig és a besenyőig, majd a Balkán terminus definiálására vállalkozik: a XII–XIV. századi Balkánon ő az Aldunától és a Szávától délre, valamint a Boszniától, melyet kevert nyugati és balkáni identitásúnak vél, keletre és délre eső területeket érti. Majd pedig leszögezi alapvető célját: a Balkán-félszigeten a XII. század második felében jelen lévő, oda hadjáratokat gyakran vezető kunok, majd a bolgár birodalmat egy ideig fennhatósága alatt tartó, később pedig a Dunától délre kalandozó Arany Horda tatárjainak történetét kívánja áttekinteni. A szerző meglehetősen röviden tér ki arra, hogy a címben szereplő kunokon etnikai csoportot ért, míg a „tatar” megnevezést alapvetően politikai értelemben, etnikai jelentésétől függetlenül használja, és a tatár fennhatóság alatt élőket érti alatta.

A második fejezet (Cumans and the Second Bulgarian Empire, 13–56. o.) a második bolgár birodalom megalapításának történetét dolgozza fel, az eseménytörténet elbeszélésén kívül igen nagy hangsúlyt fektetve az új bolgár államalakulat megszületésénél bábáskodó etnikumok azonosítására és szerepük felvázolására. Vásáry úgy véli, hogy a Dunától délre nagy számban élő vlachok a „kezdeti lendülettel és energiával”, a kunok a fegyverekkel és a harcosokkal, a bolgárok pedig az ideológiával, azaz az egykori Bolgár Birodalom feltámasztásának gondolatával járultak

hozzá az új államalakulat létrehozásához. A szerző a kötet egyik legérdekesebb részében Péter és Aszen, a második bolgár birodalmat megalapító testvérpár származásának kérdését veszi górcső alá. Három lehetőséget, az Aszenidák bolgár, vlach és kun származásának teóriáját vázolja fel és ezek rövid historiográfiai vázlatát is nyújtja. Végül a harmadik, azaz a kun származás mellett foglal állást, kikötve, hogy a testvérpár valószínűleg beszélt vlach alattvalóik nyelvét is, és leszármazottaik hamar elbolgárosodtak. Kun eredetük azonban – érvel Vásáry – megmagyarázza mind a bolgár birodalom újjáalapításakor, mind pedig a későbbi évtizedekben igen aktív kun befolyást Bulgáriában, melyről a kötet következő, eseménytörténeti jellegű fejezete nyújt igen részletes beszámolót Kalojan idejétől a tatár hatalom balkáni megjelenéséig (Cumans in the Balkans before the Tatar Conquest, 57–68. o.)

A mongol birodalom kiterjeszkedése a délorosz sztyeppére és a környező területekre vezetett hadjárataik alapvetően változtatták meg a térség politikai viszonyait, olyannyira, hogy nem csak Bulgária, hanem számos más balkáni állam is a tatárok adófizetőjévé vált. A tatár hatalom így tehát közvetlenül is megjelent a félszigeten, és egy jó évszázadig lazább-szorosabb felügyelete alatt tartotta a térség államalakulatait. A XIII. század második felében az Arany Horda hatalmi centruma nyugatra tevődött át, mivel Nogáj ulusza *de facto* függetlenné vált a kántól, Nogáj fia pedig a bolgár trón megszerzésére is kísérletet tett.

A XIII. század folyamán a tatárok részt vettek a balkáni államok egymás elleni háborúiban, gyakran mindkét fél oldalán harcolva. A bizánci hatalmat helyreállító VIII. Palaiologosz Mihály császár helyesen ismerte fel az erőviszonyokat és dinasztikus házasságok révén szövetséget kötött Nogájjal, biztosítva ezáltal a tatár segédcsapatok támogatását, és felbomlasztva a tatár–bolgár koalíciót, mely nagy veszélyt jelentett az újjáalakult bizánci államra. Az Ikónium szultánjának, Izzaddinnak a bizánci fogságból történő kiszabadításáért indított, valamint a bolgár és bizánci trón megszerzése miatt kitört balkáni háborúkról és a tatár hadjáratok lefolyásáról Vásáry részletesen beszámol a 4. (The First Period of Tatar Influence in the Balkans, 1242–1282, 69–85. o.), az 5. (The Heyday of Tatar Influence in the Balkans, 1280–1301, 86–98. o.) és a 7. fejezetben (Cumans in Byzantine Service after

the Tatar Conquest, 1242–1333, 114–121. o.), ahol a Balkánon, bizánci szolgálatban letelepedett kun és tatár haderőről is szót ejt. A 8. fejezet pedig (The Tatars Fade away from Bulgaria and Byzantium, 122–133. o.) az utolsó nagyobb hadjáratokat vizsgálja, melyek a XIV. század közepén, a tatár befolyás meggyengülésével, majd megszűnésével fokozatosan elmaradtak.

Vásáry Bulgária és Trákia történetének áttekintése mellett két nagyobb kitérőt tesz a távolabbi területekre is. Ezek közül az első, a 6. fejezet (Cumans and Tatars on the Serbian Scene, 99–113. o.) a sztyepei népek szerbiai jelenlétét tekinti át. A szerb trónharcokba az alföldi kunok a magyar királyok parancsára, a tatárok pedig önállóan is több ízben beavatkoztak – de a szerb uralkodók is számos alkalmalammal felhasználták őket görögországi hadjárataikhoz. A szerző e fejezetben tér ki legrészletesebben a kunok és a tatárok mellett a Balkánon szintén fontos katonai szerepet játszó alánokra, akik – ha az előbbieknél kisebb számban is – a szerb szintéren gyakran képviseltették magukat.

A 9. fejezet pedig (The Emergence of two Romanian Principalities in Cumania, 1330, 1364, 134–165. o.) az Aldunától északra fekvő területek, a sztyepevidékek legnyugatibb nyúlványának történetébe vezet be az olvasót. A Duna, a Kárpátok és a Dnyeszter által határolt területek, azaz Havasalföld és Moldva ekkor a félnomád lovasnépek szálláshelye volt; területeikre a második bolgár birodalom megalapítása után kezdtek el fokozatosan bevándorolni a korábban a Dunától délre lakó vlachok. A földrajzi behatárolás után a szerző Moldva és Havasalföld XI–XII. századi történetét foglalja tömören össze, és utánajár e földrajzilag korántsem egységes terület elnevezéseinek, és a korban általánosan használt Cumania és Tartaria nevek első felbukkanásainak.

A tatárjárás után a kun hatalom lehanyatlott, Moldva és Havasalföld tatár és magyar befolyás alá került, ám a kunok továbbélő csoportjainak továbbra is igen fontos szerep jutott a helyi társadalmak megszervezésében. Vásáry véleménye szerint épp a kun, illetve a kun származású vlach arisztokrácia volt az, amely megteremtette a későbbi román vajdaságok függetlenedésének feltételeit. A szerző úgy véli, hogy a magyar fennhatóság ellen fellázadt havasalföldi vajda, Basarab is kun származású volt, nevének eredetét a török *bas-* (uralkodni,

kormányozni) szótöböl vezeti le. A moldvai vajdaság központja északnyugaton, a Moldva folyó völgyében alakult ki. Az I. Lajos magyar király fennhatóságát megszüntető, magát vajdának nevező moldvai román fejedelem, Bogdán a későbbi Moldvai Fejedelemség területének körülbelül kétharmadát uralta, a Duna- és a Dnyeszter-delta városai még hosszú ideig tár fennhatóság alatt maradtak.

Vásáry István kötete számos recenzió ihletője és heves viták kiindulópontja lett. A kritikák közül John W. Barkerét, (*Speculum. A Journal of Medieval Studies*, 81. [2006.] 4. 1270–1271. o.) és Florin Curtáét (*The Medieval Review*, 2006.) ismertetem. E recenziók a kötet számos hibájára rámutatnak, de érzésem szerint túlzó, igazságtalan véleményeket is tartalmaznak. Jogosnak érzem Barker és Curta megjegyzését, miszerint Vásáry könyve nem eléggé logikusan összefűzött, csapongó, és nincs egy erős vezérfonal, melyre a szerző fel-fűzhetne volna mondanivalóját. A földrajzi behatároltság nem világos, hiszen a kötet koránt sem csupán a Balkán történetével foglalkozik, hanem hosszan kitér az Arany Horda, valamint Havasalföld és Moldva történetére is. Horvátország és Bosznia területét Vásáry ugyanakkor önkényesen kizárja a Balkán terminus jelentéséből, és ezekről egy szót sem ejt. A mű címe láttán pedig („oriental military”) az olvasó azt várna, hogy a kötet lényegesen nagyobb hangsúlyt fektet a keleti harcmodor hadjáratokon és csatákon keresztül történő bemutatására, mint valójában. A függeléket, mely a földrajzi nevek mutatóját, egy, a balkáni dinasztiák időrendjét tartalmazó táblázatot, négy térképet, egy tekintélyes bibliográfiát és névmutatót tartalmaz, Barker enyhe kritikával illeti: a névmutató pontatlanságát rója fel a szerzőnek. Florin Curta, érzésem szerint, jogosan fakadt ki a kötet zárszavában olvasható aktuálpolitikai kiszólás miatt; a kötet utolsó mondataiban a szerző ugyanis elítéli a XIX–XX. századi balkáni nacionalizmusokat, és megjegyzi: a térségnek el kell döntenie, az európai fejlődés fősodrához kíván-e tartozni, vagy saját autokratikus tradícióihoz tér vissza. Véleményem szerint egy, a jelenkortől időben ilyen távol eső témát feldolgozó művet aktuálpolitikai általánosságokkal zárni indokolatlan.

Florin Curta recenziója ugyanakkor mást is tartalmaz: románellenes elfogultsággal és magyar nacionalizmussal vádolja Vásáryt, s szerinte ez a kötetben is igen erősen érződik. Curta megjegyzi, hogy Vásáry István tévesen jellemzi a vlachok életformáját, azok ugyanis nem voltak nomád pásztorok; a vlachok és a pásztorok azonosítása csak a török hódítás után kezdődött, amikor a vlach szó etnikai jelentését már elveszítette. Ugyanakkor – jegyzi meg – a magyar kutató abban is téved, hogy a vlachok csupán a XII. század végén kezdtek feltűnni a Dunától északra – Curta szerint nagyobb népmozgásnak ekkoriban semmilyen régészeti nyoma nem mutatható ki. A román történész fájolja és a magyar nacionalizmus számlájára írja Vásáry azon megjegyzését is, miszerint Bogdán vajda hatalma nem hasonlítható I. Lajos magyar királyéhoz, még akkor sem, ha a román történetírás az előbbiből román nemzeti hőst faragott. Curta kifogásolja azt is, hogy a kötetben számos erdélyi és moldvai helységnév magyar megfelelőjét használja a szerző. A román tudós szerint Basarab nem volt kun, annak ellenére, hogy kun nevet viselt, Havasalföld és Moldva területét pedig indokolatlanul nevezi „oriental”-nak, azaz keletinek Vásáry. Ez utóbbi kifogása véleményem szerint alaptalan, hiszen a vizsgált időszakban e területek kultúráját inkább török és egyéb ázsiai népek (pl. alán töredékek) határozták meg, még akkor is, ha a vlachok bevándorlása már megkezdődött.

Vásáry, bevallottan szokatlan módon, válaszolt Florin Curta kritikájára, (*The Medieval Review*, 2006.) és visszautasította a „románellenesség” és az előítéletesség vádját, ugyanakkor azt vetette Curta szemére, hogy a dákoromán kontinuitáseméletet vallja magáénak. A szerző válaszában sajnos nem tért ki a jogos és szakmai kritikák megválaszolására, csupán Curta túlzó vádjaira reagált. Így a válasz, majd a viszontválasz is történelmietlen személyeskedésbe fulladt, méltatlanul egy olyan könyvhöz, melynek számos hiányossága említhető ugyan, de – elsősorban eseménytörténeti szempontból – alapos és igen jól hasznosítható munka.

Ötvös Péter